

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

на правах рукопису

БЕРЕЗИНЕЦЬ Володимир Васильович

ІСТОРИОСОФІЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Спеціальність 09.00.05 — історія філософії

АВТОРЕФЕРАТ ДИСЕРТАЦІЇ
на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 1996

1(091)

АВ. 35.853

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті філософії НАН України

Науковий керівник – доктор філософських наук

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00607693 (V)

Офіційні опоненти:

1. доктор філософських наук, професор

Головко Борис Андрійович

2. кандидат філософських наук

Попов Борис Васильович

Провідна організація -- Національний університет ім. Тараса Шевченка.

Захист відбудеться «___» листопада 1996 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.25.06 в Інституті філософії НАН України за адресою: 252001, Київ – 1, вул. Трьохсвятительська 4, кімната 318.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Інституту філософії НАН України вул. Трьохсвятительська 4.

Автореферат розіслано «___» жовтня 1996 р.

Вчений секретар спеціальної ради

кандидат філософських наук

Ситниченко Л. А.

Актуальність теми дослідження

Процес національного відродження в Україні ставить на часі питання про реконструкцію об'єктивної картини історичного розвитку української духовності. Історико-філософський процес як важливу складову інтелектуального життя українського народу неможливо всебічно осмислити, не розглянувши філософську спадщину Михайла Грушевського. Найсуттєвішим аспектом його філософських поглядів є історіософська концепція -- результат теоретично-філософського осмислення історичного процесу розвитку українського народу та людства в цілому. Рефлексія історичного процесу розвитку нації складає дуже важливу частину філософської культури, вона є показником рівня національної самосвідомості, ступеня культурного розвитку нації, індикатором багатьох рис національного менталітету, які відображуються у філософському осмисленні історика минулого тої спільноти, з якою він себе ідентифікує.

Звернення до дослідження історіософської концепції М. Грушевського є актуальним, по-перше, з огляду на те, що в ній він вперше в українській культурі відобразив історичний процес розвитку українського народу в його тягlostі та безперервності, синтезувавши теоретичні погляди української історіософії XIX століття, хронологічно та логічно завершив її розвиток. В його історіософії завершився процес переосмислення природи нації як головного об'єкта історичного процесу. Замість романтичного "народного духа" вона виступає історично розвиваючимся соціальним організмом. Вивчення його концепції історичного процесу є необхідним елементом для висвітлення усього розвитку історіософської традиції на Україні того періоду. Огляд історіософії М. Грушевського є актуальним з точки зору осмислення тих трансформацій, які відбулися в українській історіософській традиції як на території України, так і в діаспорі після

революції та установлення радянської влади, тому що вона стала переламним моментом в переході від народницької, демократичної традиції в українській історіософії до історіософських концепцій аристократизму, консерватизму та "інтегрального націоналізму" з одного боку, та марксистської істматівської традиції з другого. Зокрема це виразилось в поглядах історика на державу як важливий націотворчий фактор, що може виступати найкращим гарантом вільного національного розвитку та у проголошенні важливості розподілу праці як основи соціальні та інтелектуальної діяльності людства.

Звернення автора саме до дослідження історіософської концепції М. Грушевського є актуальним з огляду на те, що в дослідженнях філософських та соціологічних поглядів історика як в Україні, так і в діаспорі лишилося багато білих плям. Так більш глибокого висвітлення потребують його погляди на національну ідею як гносеологічну реальність, що виступає у формі "соціального факту" та на роль традиції як основи націотворення.

Необхідність поглибленого та науково об'єктивного дослідження історіософії М. Грушевського існує ще й тому, що теоретична спадщина історика майже повсякчас сприймалася з ідеологічною та політичною упередженістю. Марксистсько-ленінська методологія дослідження історико-філософського процесу приводила до сприйняття історіософії М. Грушевського як ненаукової та необ'єктивної, тут головним звинуваченням був ідеалізм. Так історика критикували за невизнання економічного фактору єдиною визначальною та домінуючою силою історичного процесу, за надання самостійного та активного статусу емотивно-вольовим чинникам націогенезу, за підтримку теорії "соціальних фактів" Е. Дюркгейма. Політична практика створення "нової багатонаціональної спільноти -- радянського народу" робила його

концепцію ідеологічно шкідливою, оскільки М. Грушевський вважав нації головними суб'єктами історії, а не чимось минулим, окремим етапом в розвитку людської організації, обстоюючи примат національного над класовим. Цю ідею він конкретизував, прголошуючи самоцінність, оригінальність та окремішність української нації, її історії та культури. Взагалі за часів радянської влади на Україні дослідження з "національного питання" на неупередженому, науковому рівні не проводилися, тому реконструкція націоцентричної історіософської концепції М. Грушевського заповнює певну теоретичну порожнечу, що виникла під впливом диктату історичного матеріалізму.

В той же час представники ідеології "національної поразки" та послідовники концепцій В. Липинського та Д. Донцова так само з ідеологічним та політичним упередженням ставляться до історіософії М. Грушевського. З цього боку історика критикують за федералізм, "провансальство", негативне ставлення до державотворчих верств (аристократії, еліти) та до державної форми існування нації в цілому. Тому актуальним є питання в'яснення ступеня об'єктивності тої критики, якій піддаються теоретичні погляди М. Грушевського та основана на них його політична практика.

Крім того, дослідження історіософської концепції М. Грушевського є актуальним з огляду на необхідність осмислення науково-культурних зв'язків України з європейською культурою.

Зараз, перед дослідниками української культури взагалі, а зокрема й вітчизняного історико-філософського процесу стоїть завдання доведення та обґрунтування оригінальності й самобутності української духовної культури. Ця проблема може бути вирішена не просто шляхом дослідження більшої чи меншої "європейськості" української культури по відношенню до культури російської, а шляхом в'яснення тих форм, в яких

українська культура включалася в духовні процеси європейської цивілізації, тих ідей, які вона найкраще сприймала, та тої національної "обробки", якій піддавалися інтелектуальні впливи Заходу. Важливим елементом дослідження участі української духовної культури в європейський контекст є саме осмислення впливів західно-європейської інтелектуальної атмосфери на історіософію М. Грушевського. Така необхідність існує через недостатню висвітленість цього питання в науковій літературі.

Рівень розробки проблеми

Доля наукової спадщини М. Грушевського склалася так, що вільне її дослідження з початку 30-х років і до початку 90-х було можливе лише за межами колишнього СРСР, а потім і соціалістичного табору.

Найповніша бібліографія праць про М. Грушевського, видана Л. Винаром у 1985 р. (Н'ю-Йорк) нараховує більше трьохсот праць, але вони у переважній більшості не є дослідженнями історіософії М. Грушевського.

Найбільш тісно пов'язаними саме з історіософською проблематикою доробку М. Грушевського є написана у 1938 р. стаття І. Витановича "Уваги до історіософії та методології Михайла Грушевського", в якій осмислюються впливи на історика його попередників, особливо В. Антоновича, його ставлення до деяких представників європейської науки (В. Вундт, Е. Дюркгейм). Розглядається схема української історії, розроблена М. Грушевським, його еволюціонізм та такі моменти його методології як плюралізм, обережність щодо синтезу, роль генетичного методу та методу порівнянь по аналогії. Відома праця Л. Біласа "Geschichtsphilosophie und ideologische Voraussetzungen der geschichtlichen und politischen Konzeption M. Hrusévskyjs.", видана у Мюнхені в 1956 р. В

останні роки з'явилися присвячені історіософії М. Грушевського праці О. Прицака "Історіософія Михайла Грушевського" та "Михайло Грушевський як історіософ". В цих роботах аналізуються не тільки основні категорії історіософії М. Грушевського, такі як "народ", "держава", "герой в історії", але й інтелектуальне середовище, в якому працював історик. З праць вітчизняних дослідників найбільш тісно пов'язана з історіософською проблематикою, а саме з дослідженням соціологічного етапу еволюції М. Грушевського монографія О. Копиленка "Українська ідея М. Грушевського: історія та сучасність" яка присвячена головній соціологічній праці М. Грушевського -- роботі "Початки громадянства. Генетична соціологія".

Крім цих праць у більшій або меншій мірі історіософії М. Грушевського торкаються "Огляд української історіографії" Д. Дорошенка, "Історичні портрети" Л. Винара, в цій праці наукова еволюція історика розглядається в біографічному ключі; статті М. Кордуби, О. Домбровського (присвячені, в основному, працям М. Грушевського над "передісторією" або, за словами О. Домбровського, "палеосоціологічній проблематиці") В. Смоля, Р. Гуржія.

Багато дослідників творчості М. Грушевського роблять діаметрально протилежні, а часто й некоректні висновки щодо його поглядів на історичний процес генезису та розвитку української нації та людства в цілому. До цього часу відсутнє як можливо повне дослідження історіософії М. Грушевського, яке б вмещувало фактичний матеріал як основу для реконструкції поглядів історика. Обсяги праць, в яких досліджуються певні моменти історіософії М. Грушевського, не дозволяють аргументувати ті висновки, які в них робляться. Особливо це стосується аналізу історіософії М. Грушевського в європейському контексті, місця і ролі в його історіософії національної ідеї та його ставлення до держави.

Мета і завдання дисертаційного дослідження

Такий стан дослідження історіософської концепції М. Грушевського обумовлює мету дисертаційного дослідження. Метою дисертації є аналіз історіософії М. Грушевського в контексті впливів на формування її основних положень романтизму та позитивізму, які визначали інтелектуальну атмосферу XIX -- початку XX століть, осмислення націоцентризму як основної характеристики його історіософії, дослідження логічної структури та взаємозв'язку між принципами націоцентричної історіософії М. Грушевського, дослідження ролі національної ідеї в його рефлексії над історичним процесом націогенезу, дослідження логіки науково-світоглядної еволюції історика.

Реалізація поставленої мети обумовила необхідність виконання таких конкретних завдань:

а) розгляд романтичної та позитивістської історіософських традицій XIX-XX століть як науково-світоглядної основи формування та еволюції історіософії М. Грушевського;

б) дослідження розуміння істориком ролі нації в історичному процесі в руслі романтичних впливів М. Костомарова, В. Антоновича, німецької романтичної традиції та чеських "будителів".

в) аналіз основних характеристик історичного процесу в його історіософії;

г) з'ясування розуміння М. Грушевським сутності нації як соціального організму в контексті ідей Г. Спенсера та Е. Дюркгейма;

д) аналіз істориком генези та статусу національної ідеї в контексті його історіософії та розгляд держави і інтелігенції як націотворчих факторів;

е) осмислення на цьому ґрунті значення історіософії для його наукової, культурної та політичної діяльності.

Наукова новизна

В дисертації вперше здійснено аналіз генезису та суті історіософської концепції М. Грушевського в контексті європейської наукової думки. В процесі цього аналізу доведені слідувачі тези, які мають наукову новизну та виносяться на захист:

1. Доведено, що історіософська концепція М. Грушевського будується на основі діалогу романтичних та позитивістських тенденцій в історіософській думці Європи. Погляди історика на центральну роль нації в історії людства формувалися на основі впливів романтизму, а на її природу як соціального організму -- на основі позитивістської традиції.

2. Визначена сутність історіософії М. Грушевського як концепції історичного націоцентризму.

3. Підкреслюється, що М. Грушевський створив поліфакторну модель історії нації, в якій жоден з чинників історичного процесу не виступає постійно домінуючим. Історик розглядав історичний процес розвитку нації та людства в цілому як такий, що має постійне прогресивне спрямування. В процесі своєї науково-світоглядної еволюції він підійшов до розуміння історичного прогресу як боротьби індивідуалістичних та колективістичних тенденцій розвитку людства.

4. Обгрунтовано, що історіософія М. Грушевського є теоретичним фундаментом національної ідеї як історіософського принципу існування нації, інтелігенція та національна держава є найважливішими факторами її реалізації.

5. Доведено, що національну ідею історик розглядає як продукт соціальної творчості етносу, надає їй гносеологічного статусу, національна ідея функціонує в історії як "соціальний факт", аналогічно поглядам Е. Дюркгейма.

Методологічна та теоретична основа дисертації.

У дисертації використані загальні методологічні принципи аналізу історик-філософського процесу: принципи об'єктивності, історизму, загального зв'язку і розвитку, причинності, світоглядного плюралізму. У процесі дослідження історіософії М. Грушевського використані методи історичного аналізу, системного підходу генетичний та порівняльно-історичний метод.

Методологія аналізу історіософії М. Грушевського зформувалася у автора під впливом методології, використаної І. Витановичем, зокрема його уваги до інтелектуального середовища, в якому знаходився М. Грушевський. Також вплив на методологію та засоби дослідження здійснювався з боку методології аналізу історіософських систем XIX, початку XX століть в праці П. Барта "Філософія історії як соціологія" та методології аналізу наукової спадщини М. Костомарова та В. Антоновича Михайлом Грушевським.

Теоретичне та практичне значення дисертації

Значення дисертації полягає в тому, що її висновки можуть використовуватися як в загальних дослідженнях історіософії на Україні та її місця в європейській історіософській думці, так і в спеціальних дослідженнях наукової спадщини М. Грушевського. Висновки з цієї праці можуть бути використані в сучасному процесі становлення національної держави, це стосується поглядів М. Грушевського на роль в її функціонуванні та життєздатності ідеї соціального миру та на важливість інтелігенції як націотворчого фактору. Можливе використання результатів дослідження в курсах історії філософії України та історіософії.

Апробація дисертації

Головні ідеї та результати дисертаційного дослідження доповідалися на

наукових конференціях "Міжнародні славистичні читання", м. Чернівці, 1992р., "Національна ідея в духовній культурі України XIX-XX століть", м.Полтава, 1993р., "Духовність середньовічної Європи: схід — захід", м. Одеса, 1994 р. та в чотирьох публікаціях автора.

Структура дисертації

Структура дисертації обумовлена логікою дослідження, яка випливає з поставленої мети та конкретних завдань дисертаційного дослідження. Дисертація складається із вступу, двох розділів, перший розділ має шість параграфів, другий розділ має чотири параграфи, висновків та списку використаної літератури. У першому розділі розглядається суто історіософська концепція М. Грушевського, висвітлюються основні моменти розуміння історичного процесу (нація як суб'єкт історії, поліфакторність, роль особи в історії та еволюція до соціологізації історіософії) через аналіз впливів романтичної та позитивістичної традицій історіософії. У другому розділі розглядається взаємозв'язок історіософії з національною ідеєю через аналіз генези та статусу національної ідеї, впливів культури та традиції на її виникненні та функціонуванні як "соціального факту" та розгляд ролі держави та інтелігенції як націотворчих факторів.

Основний зміст дисертації

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, виявлено ступінь її наукової розробки, окреслено мету і завдання дисертації, визначені методологічні принципи дослідження, сформульовано наукову новизну тез що виносяться на захист, визначене теоретичне і практичне значення роботи.

У першому розділі "Історіософія та методологія дослідження — романтичні та

позитивіські впливи" розглядається науково-світоглядна еволюція М. Грушевського, та інтелектуальна атмосфера, в якій він формувався та функціонував як науковець та суспільно-політичний діяч. Висвітлюються такі основні моменти історіософської концепції М. Грушевського як розуміння ним природи історичного процесу, визначення його прогресивної чи регресивної спрямованості, визначення основного суб'єкту історичного процесу та його природи, розгляд рушійних сил історичного розвитку, проблема бачення ролі особи в історичному процесі та впливи Французької соціологічної школи Е. Дюркгейма на формування основних принципів історіософської концепції М. Грушевського.

У першому параграфі першого розділу "М. Грушевський як науковець та політик" розглядається науково-світоглядна еволюція М. Грушевського в руслі його біографії та визначення впливів на його розвиток двох домінуючих в науковому середовищі XIX століття наукових напрямків — романтизму та позитивізму.

В параграфі зазначено, що формування М. Грушевського як історика, що, за його словами, присвятив свою наукову працю побудуванню максимально повної та наукової історії українського народу почалося під впливами української романтичної традиції, головними представниками якої в історичній науці були М. Костомаров та В. Антонович. Якщо національне українське почуття, або національна самоідентифікація у М. Грушевського формувалося під впливами оповідань батька, які формували прив'язаність до української мови та традиції, то про формування своїх наукових принципів М. Грушевський писав, що після знайомства з працями цих істориків він міг уже назвати себе заочним учнем В. Антоновича і М. Костомарова. Подальша робота в студентські роки в "документальній школі" під безпосереднім керівництвом В. Антоновича ввела М. Грушевського в сферу позитивістської історіософії та

методології дослідю.

В параграфі підкреслено, що романтичний націоцентризм як вихідна історіософії та історичний позитивізм з його впливами на розвиток історіософських принципів та методологію дослідю М. Грушевського синтезувалися в концепцію, яку можна визначити як історичний націоцентризм.

В другому параграфі першого розділу "Об'єкт дослідю та його трактування" провадиться подальша конкретизація впливів романтичної та позитивіської історіософських традицій на процес формування націоцентричної історіософії М. Грушевського через призму визначення головного об'єкту історичного дослідю, а, тим самим, головного суб'єкту історичного процесу в історіософії М. Грушевського.

Тут розглядається розуміння природи та статусу нації як суб'єкту історії в романтичній та позитивістичній традиціях, підкреслюється, що обидва способи бачення нації не вважалися М. Грушевським науково вірними але були синтезовані ним в оригінальну концепцію. Від романтизму М. Грушевський бере тезу про націю як головний суб'єкт дослідю, але відкидає дещо сакралізоване бачення її як прояву дії "народнього духу", критикуючи свого вчителя М. Костомарова за використання в його історіософських студіях "романтичного привиду" народнього духа. Націю він розглядає як соціальний організм, використовуючи "порівняння по аналогії" з біологічним організмом в концепції Г. Спенсера. Але позитивіське бачення нації не влаштовує М. Грушевського з огляду на те, що нація у позитивістів не є самодостатнім історичним феноменом, а розглядається як одна із стадій історичного процесу, яка має зникнути з розвитком пізнаючого людського розуму. Крім того, позитивісти, наприклад, Г. Бокль, використовували факти національної історії лише як ілюстративний матеріал до розвитку тих самих законів пізнаючого

людського розуму.

Формування Давньокиївської держави в концепції М. Грушевського виступає прикладом виникнення національно-державного утворення, яке є фундаментом для подальшого розвитку української нації. М. Грушевський описує його багато в чому аналогічно концепції Г. Спенсера. Нація має "одиницю зросту" — громаду, стан "купців-воїнів" як консолідуючу силу, інтелігенцію як "нервовий центр", при розвитку станової диференціації стрімить до інтеграції.

В параграфі визначається, що на основі синтезу романтичних та позитивіських поглядів на націю М. Грушевський приходить до розуміння нації як соціального організму — організованого та максимально повно структурованого (в класовому розумінні) утворення, що виникає на основі реальних покровно-родових та територіально-сусідських зв'язків, а також під впливами духовно-психічних чинників — інстинктів націотворення, про які він писав як про неусвідомлювані але глибоко заложені в історії народу стихійні змагання, що можуть згинуть тільки разом з загибеллю самого народу, нескорше.

В третьому параграфі першого розділу "Історичний прогрес" мова йдеться про характер історичного процесу в історіософії М. Грушевського. При вирішенні проблеми прогресивності чи регресивності історичного процесу М. Грушевський стоїть цілком на позитивіських позиціях. Прогресивний характер історичного процесу є для нього незаперечним.

В параграфі відмічається, що в питаннях критеріїв прогресивності конкретних історичних явищ М. Грушевський часто відходить від критеріїв класичного позитивізму. Це обумовлено націоцентричним характером його історіософії. Він не притримується ідеї "осібного шляху" розвитку кожної нації, а бачить національний розвиток як культурну еволюцію в нерозривнім контакті з загальнолюдським прогресом. Але людство в нього

є сукупністю націй, а не абстрактною спільністю. Тому головним в нього є критерій корисності для нації. Суть цього критерія у визнанні прогресивним тільки такого явища, яке допомагає розвитку нації, одночасно не знищуючи її оригінальних прикмет та можливостей подальшого розвитку. З огляду на цей критерій він часто оцінює негативно такі історичні явища, які, з огляду на такі абстрактні позитивістичні критерії прогресу як поширення знання, виглядають прогресивними. Як приклад такої негативної оцінки "культурного прогресу" згадується оцінка М. Грушевським результатів діяльності П. Могили як культурного регресу з огляду на потреби збереження оригінальної національної культури.

В параграфі розглядається ставлення М. Грушевського до питання закономірності історичного процесу. Відмічається, що історик наголошує на необхідності вичленення таких "одностайностей", які характерні для людства в цілому та проявляються у всіх краях і у всіх народів. Тільки тоді філософія історії або соціологія можливі як наука. Але підкреслюється, що М. Грушевський уникає застосування терміну "закон", тому що його змістовне навантаження має природничо-науковий характер, без використання "елементів доцільності та моральності". М. Грушевський вважає застосування терміну "закон" в суспільних науках некоректним.

В параграфі четвертому першого розділу "Русійні сили еволюції" розглядаються дві взаємозв'язані важливі характеристики історіософії М. Грушевського — питання про поділ русійних сил еволюції нації на внутрішні та зовнішні і поліфакторна модель історичного процесу. Зовнішні русійні сили — це, в основному, геополітичне середовище існування нації. Базовим поняттям в концепції внутрішніх русійних сил виступає термін "енергія розвитку" нації або "еволюційна енергія". Це сутнісні характеристики кожної нації, інтенсивність яких залежить не від

“природжених” здатностей нації до розвитку, чи від Божого промислу, а від цілого комплексу факторів існування нації. На його думку ступінь інтенсивності “еволюційної енергії” залежить і від історично зформованої психології певної нації, від геополітичного оточення, від певного ступеня розвитку окремих частин соціального організму. Як внутрішні рушійні сили М. Грушевський виділяє вольовий та інтелектуальний фактори. Емотивно-вольовий фактор спрацьовує головним чином на несвідомому, “інстинктивному” рівні.

В параграфі відмічається, що М. Грушевський є послідовником поліфакторної моделі історичного процесу. Основні фактори в його концепції — це географічний, колонізаційний, економічний та цілий комплекс культурних факторів. Підкреслюється, що жоден з цих факторів, на думку історика, не є постійно домінуючим.

В п'ятому параграфі першого розділу “Особа в історії” досліджуються погляди М. Грушевського на роль індивіда в історичному процесі. В розумінні індивіда як історичного героя М. Грушевський притримується в цілому позитивістичних поглядів. Кожна історична індивідуальність є продуктом свого часу, свого соціуму. Але історик, уникаючи односпрямованого зв'язку “обставини — індивід” надає особі набагато більшої дієвої ефективності. Особа в історії здатна формувати зворотній зв'язок “індивід — обставини”. Це можливо завдяки різній, суто особистісній здатності індивіда “персоніфікувати” обставини історичного життя.

Підкреслюється, що, на думку М. Грушевського, історична особа набуває максимально дієвого характеру коли вона сприймається міфологізовано, як якась вища істота, а не як реальна людина. Ця міфологізація є продуктом дії як самого героя, так і його оточення. Як приклад міфологізованого героя М. Грушевський розглядає Богдана

Хмельницького, на думку історика, однодумці гетьмана були вимушені підтримувати його престиж, зберігаючи та поширюючи в масах міфічний образ непогрішимого вождя.

В шостому параграфі першого розділу "Соціологізм як період еволюції" йдеться про вплив соціологічної школи Е. Дюркгейма на формування історичного націоцентризму М. Грушевського. Підкреслюється, що для поліфакторної націоцентричної моделі історичного процесу теорія "соціальних фактів" Е. Дюркгейма мала велике значення. Використовуючи категорію "соціальний факт" при розгляді інтелектуально-духовної діяльності людства М. Грушевський обстоював дівість "еволюційної енергії нації" та емотивно-вольових чинників історичного процесу.

В параграфі розглядається питання про природу соціального факту як продукту гносеологічної діяльності людства, який аж ніяк не має онтологічного статусу. Особлива увага приділяється соціологічному дослідженню виникнення індивідуальності як форми людського самоусвідомлення та новому розумінню М. Грушевським природи історичного прогресу. Розробляючи свою концепцію мислитель все більше укріплювався в переконанні про вирішальну роль в вічних змінах людського життя цієї неустанної конкуренції індивідуалістичних і колективістичних тенденцій і періодичного чергування переваги то одних, то других. В результаті своїх дослідів та міркувань М. Грушевський прийшов до розуміння цього чергування як основи того ритму соціальної еволюції, котрий досліджує філософія історії, соціологія і всі соціальні науки разом з ними.

У другому розділі "Національна ідея в історіософії М. Грушевського" розглядаються питання про генезу та статус національної ідеї, тобто, вирішується питання про онтологічну чи гносеологічну природу національної ідеї. Досліджується можливість функціонування національної

ідеї у формі соціального факту, висвітлюються західноєвропейська та українська традиції розробки національної ідеї, розглядається роль культури та традиції в процесі вироблення та функціонування національної ідеї. Висвітлюється ставлення М. Грушевського до державності як націотворчого фактору та способу реалізації української ідеї як історіософського принципу існування нації, досліджується роль інтелігенції в процесі націогенезу та вироблення національної ідеї.

В першому параграфі другого розділу "Генеза та статус національної ідеї" висвітлюється роль європейської та української історіософських традицій в розробці національної ідеї М. Грушевським. Зазначається, що основним моментом у виникненні національних ідей є деетатизація націй та їх історії. Відмічено, що від такої дезетатизації походять два способи розуміння суб'єкту історії — "народ-громадянство", де головним є комплекс громадських та політичних свобод, і "народу-національного духу".

Підкреслюється, що національна ідея в історіософії М. Грушевського має гносеологічний статус, виступає продуктом інтелектуальної діяльності людства. Виступачи в формі соціального факту національна ідея не втрачає свого гносеологічного статусу, вона має здатність виступати морально-регулятивною нормою. Національна ідея є рефлексією над історичною динамікою розвитку нації.

Другий параграф другого розділу "Культура та традиція в процесі націогенезу" складається з дослідження поглядів М. Грушевського на роль цих категорій в формуванні національної самоідентифікації та національної ідеї. Головною думкою є те, що в процесі формування "відчуття національності" головну роль відіграють емотивні чинники, які ґрунтуються, в основному, на традиції. Тим самим традиція в історіософії М. Грушевського набуває більшого значення ніж культурна єдність, яка

розглядається ним, аналогічно з єдністю політичною та релігійною, як "зверхня форма" існування нації. Історик писав про своїх попередників, що національність мислилася ними як зміст цих зверхніх форм, а не як щось незалежне і від них самостійне.

Підкреслюється, що в історіософії М. Грушевського традиція виступає стрижнем національної ідеї як рефлексії нації над собою як історичною цілісністю, тому що саме традиція забезпечує цю цілісність. Якщо традиція — це стрижень національної ідеї, то формування національної культури "вищого порядку" виступає способом реалізації української ідеї в історіософії М. Грушевського, яка пов'язується із входженням української нації в громаду цивілізованих націй.

В третьому параграфі другого розділу досліджується ставлення М. Грушевського до державності як форми існування нації. Висвітлюється роль федералістської традиції української історіософської та суспільно-політичної думки ХІХ, початку ХХ століть в формуванні ставлення до держави М. Грушевського.

Відмічається, що, на його думку, державність є найкращим гарантом вільного національного розвитку, особливо корисна вона коли пануючі верстви етнічно споріднені з підвладними. Підкреслюється, що конкретні негативні оцінки М. Грушевським державного ладу Київської Русі чи Гетьманщини не є достатніми аргументами для трактування його історіософії як повністю антидержавницької. Акцентується увага на ідеях М. Грушевського щодо необхідності соціального миру як гарантії життєздатності національно-державного організму. Розглядається проблема взаємовпливу ступеня інтенсивності держави та психічно-емотивної сфери нації.

В четвертому параграфі другого розділу "Інтелігенція в процесі націогенезу" дається огляд ролі інтелігенції як суспільної верстви в

історіософії М. Грушевського. Підкреслюється значення її для інтелектуального засвоєння традиції, для вироблення національної культури як способу реалізації національної ідеї. Зазначається, що сама природа національної ідеї як рефлексії нації над своєю історією передбачає важливість інтелігенції. Підкреслена її важлива роль як організуючого чинника та суспільної верстви — провідника соціального миру в національному організмі. Наприкінці параграфу дається порівняння поглядів на інтелігенцію М. Грушевського з Т.Зінківським та В. Липинським. Зазначається, що попри розбіжності в конкретних оцінках ролі української інтелігенції, усі ці представники різних таборів української історіософії визнають за інтелігенцією велике значення для процесу націогенезу.

У висновках підведені підсумки дослідження та накреслені перспективи подальшої розробки теми.

Основні положення дисертації висвітлені в публікаціях автора:

1. Березинець В., Мойсеїв І. "Національна ідея в духовній культурі України XIX-XX століть" // "Філософська та соціологічна думка" К. 1993. № 11-12.

2. Березинець В., Погорілий А. "Історія релігії "княжої доби" на Україні в світлі історіософії та методології М. Грушевського" // Збірка Київського університету ім. Т. Шевченка "Проблеми філософії, соціології, психології та політології". К. №1. 1995.

3. Березинець В. "Філософія історії М. Грушевського та інтерпретація історії східних слов'ян в російській історіографії" // X славістичні читання "Духовне відродження слов'ян у контексті європейської та світової культури" (Тези доповідей) Чернівці 1992.

4. Березинець В. "Методологічні засади розробки М. Грушевським

національної ідеї" // "Національна ідея в духовній культурі України XIX-XX століть". (Тези доповідей) Полтава. 1993.

Berezinets V. V. Historiosophy by Mikhaylo Grushevsky. The dissertation for the degree of Candidate of Philosophy (speciality is 09. 00. 05 -- the history of philosophy). The Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of Ukraine. Kiev, 1996.

It is the manuscript that is defended. The dissertation contains the detailed analysis of evolution of basic ideas of the historiosophical conception by M. Grushevsky in the European context. It is affirmed that this conception embodies the synthesis of historiosophical traditions of romanticism and positivism. The first basic principle of this conception is the primary role of the nation in the history, that reflects the influence of romanticism. The second basic principle is the understanding of nation as the social organism (from positivism). On the base of this synthesis M. Grushevsky created historical nation-centrism, the original historiosophical conception.

Березинец В. В. Историософия Михаила Грушевского.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09. 00. 05 -- история философии. Институт философии Национальной Академии наук Украины. Киев, 1996г.

Защищается рукопись. Диссертация содержит детальный анализ эволюции основных идей историософской концепции М. Грушевского в европейском научном контексте. Утверждается, что его концепция сформировалась в результате синтеза историософских традиций романтизма и позитивизма. Первым базовым принципом историософии М. Грушевского является признание ведущей роли нации в историческом процессе, что отражает влияние романтизма. Второй принцип -- нация

рассматривается как "социальный организм" в русле позитивистской историософии. На основе такого синтеза М. Грушевский создал оригинальную историософскую концепцию исторического нациоцентризма.

Ключові слова: нація, соціальний організм, національна ідея, соціальний факт, романтизм, позитивізм, соціологізм.

381035

АВ 35.855

СП "Різо-Принт"

Віддруковано на різнографі з готових оригіналів. Тираж 100 прим.
Адреса: м. Київ, вул. Дмитрівська, 30, тел./факс 216-4298.